

Անի ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԳՅՈՒՄՐՈՒ ԳԵՐԵՉՄԱՆ ԱՍՆԵՐԻ ՀՈՒՇԱՐՉԱՆՆԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ*

Հայոց աշխարհում դարեր ի վեր ընդունված է եղել և այսօր էլ ընդունված է երկրային կյանքից հեռացած մարդկանց շիրիմները բարեկարգելու, դրանք տապանաքարերով և տարատեսակ հուշարձաններով զարդարելու սովորույթը:

Այս ավանդույթը առկա է նաև Գյումրիում: Այստեղ կան քաղաքային երեք գերեզմանատներ. երկուսը՝ քաղաքի հարավում, երրորդը՝ նոր գերեզմանատունը, դեպի Վանաձոր տանող խճուղու հյուսիսային հատվածում է:

Թիվ մեկ գերեզմանատունը (որը ամենահինն է) գտնվում է Երևանյան խճուղուն գուգահեռ արևելյան հատվածում:

Այստեղ պահպանվել են 18-րդ դարի երկրորդ կեսերի, 19-20-րդ դարերի ինչպես նաև ոչ մեծ թվով ժամանակակից գերեզմաններ: Այս գերեզմանատանը կարելի է հանդիպել տարատեսակ հորինվածքներով գերեզմանների: Գերակշռող տեսակը տապանաքարային տիպի գերեզման է: Հանդիպում են նաև դամբարանային, մենապուրանային, խաչքարային, բարդ և պարզ, ինչպես նաև խառը լուծումներով հորինվածքներ:

Գյումրու թիվ 1 (հին) գերեզմանատանը առկա է «տապան» տիպի տապանաքարային հորինվածքը, որը մեզ Հայաստանի այլ բնակավայրերի գերեզմանատներում չի հանդիպել: «Տապան» տիպի հորինվածքը ներկայացնում է ուղղանկյուն սուֆ սալի վրա, չորս «ոտքերի» վրա հանգչող ծավալուն ուղղանկյուն խորանարդ հորինվածք, որը իր բոլոր նիստերի վրա ունի ուղղանկյուն և գոգավոր դեպի վեր փոփոխվող ձևավոր տաշվածքաեզրեր, որոնք առանձին գեղագիտական կերպար են հաղորդում ընդհանուր հորինվածքին: Տապանատիպ այս գերեզմանաքարերի վրա կան հանգուցյալի անուն, ազգանունը, ծննդյան և մահվան թվականները ցուցող տաշածո գրություններ: N 1 գերեզմանատանը մեծ թիվ են կազմում հարթ (սալաձև), հարթ ձևավոր (եզրերում գեղագարդ), խորանարդաձև, խորանարդաձև՝ վերնամասում գլանաձև, եռանկյունաձև (վրանատիպ), կրկնակի վրանատիպ և այլ լուծումներով գերեզմաններ:

Գերեզմանատան ընդհանուր համայնապատկերում առանձնանում են մենապուրանային հորինվածքները, որոնք շարված և տաշված են սև քարից, քառանկյուն լուծում ունեն, վերնամասում քարե (մետաղե) թևավոր խաչերով զարդարված: Հետաքրքրական է, որ N 1 գերեզմանատանը հանդիպող, հատկապես դամբարանային և մենապուրանային հորինվածքներում լայն կիրառում են գտել

* Հոդվածն իբրև զեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2016թ. սեպտեմբերի 24-25-ին կայացած «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմնահարցեր» միջազգային 9-րդ գիտաժողովում:

Գյումրու 19-րդ դարին պատկանող, բնակելի և հասարակական շենքերին բնորոշ ճարտարապետական շատ տարրեր (քիվեր, մեդալիոններ, ծաղկաշղթաներ, ծաղկեփնջեր, ձևավոր շրջանակներ, տարատեսակ խորհրդանշանային հարթաքանդակներ, խաչեր, ստալակտիդներ, բուսական և երկրաչափական պատկերներ և այլն):

Այս հուշարձանների շարվածքը, քարերի տաշման և հարդարման եղանակներն ու տեխնիկան նույնպես նույնաման են Գյումրու բնակելի, հասարակական և պաշտամունքային շինությունների կառուցման և հարդարման ոճերին, հանգամանք, որ կասկածի տեղիք չի տալիս և հաստատում է, որ դրանք նույն վարպետների գործերն են, և տեղական շինարարագեղագիտական պահանջների և վարպետության փորձառությամբ կառուցված հուշարձաններ:

Գերեզմանաքարերը, անկախ իրենց հորինվածքային ձևերից ունեն արձանագրություններ, որոնց տառատեսակները հիմնականում երկաթագիր են, մասամբ (հատկապես նոր հորինվածքներում)՝ գեղագիր: Տաշվածքի տեխնիկայով՝ ուղղանկյուն փորվածքի տեսքով են արված, առավել տարածված եղանակը քերվածքագիրն է (հարթ և գոգավոր քերվածքով)¹, իսկ սեպագիր ոճը գրեթե բացակայում է: Որոշ գերեզմանների շուրջպատերը (ավանդաբար տուֆե, բազալտե սալերով կամ քարերով շարված) մետաղակուռ, կոփածո ցանկապատեր ունեն, զարդարված ձուլածո (այլումինից) տարատեսակ լուծումներով (խաչեր, հրեշտակներ, ծաղկազամբյուղներ և այլն):

Երկրորդ քաղաքային գերեզմանատունը գտնվում է Ղարիբջանյան խճուղու հարավային հատվածում: Այստեղ հիմնականում 20 և 21-րդ դարերի թաղումներ են, գերեզմանատունն ավելի բարեկարգ է, կանաչապատ, քան առաջինը: Գերեզմանների ձևավորման հորինվածքային լուծումները հիմնականում սալատապանաքարային, խաչքարային, քանդակային (քարից, մետաղից քանդակված) և խառը լուծումներ ունեն: Դրանք անցուղիների աջ և ձախ կողմերում առանձնացված հորինվածքներ են:

Գյումրու N 3 գերեզմանատանը, որ երեքից ամենանորն է, առանձնանում է նրանով, որ այստեղ են գտնվում Արցախյան հերոսամարտի ժամանակ զոհված գյումրեցի ազատամարտիկների եղբայրական գերեզմանները՝ բարեկարգ ճեմուղու աջ և ձախ կողմերում համախմբված նույնատիպ տապանաքարերով և պատկերաքանդակ ուղղանկյուն սալերով համադրված հորինվածքներով:

Ի դեպ, Գյումրու երկրորդ գերեզմանատանն է գտնվում Մայիտակի ահեղ երկրաշարժի զոհերի գերեզման-ճեմուղին:

Գյումրու երեք գերեզմանատներին բնորոշ է քարագործ-վարպետ, ճարտարապետ, քանդակագործ համագործակցությունը: Այստեղ հեղինակային խմբերով ստեղծագործել են ճարտարապետներ Հակոբ Զիվանյանը, Ռուդիկ Գյոզայանը, Մուրեն Կուրազյանը, Ռաֆայել Եղոյանը, Աշոտ Միրզոյանը, քանդակագործներ

¹ Քերվածքի դեպքում «հանվում» է սալի հարթության հղկված և փայլեցված մակերեսից 1-2մմ շերտ, որը կարող է լինել տառերի լայնության չափով հարթ կամ գոգավոր (վերջինը՝ ջրերի հեռացման նպատակով):

Զավեն Կոչտոյանը, Արտուշ Պապոյանը, քարագործ-վարպետներ Մկրտիչ Մխիթարյանը, Հարություն Խաչատրյանը (Բիձա), Շեկ Վալոդը, Նիկոլ Բաղդասարյանը, Մնացական Խաչատրյանը, վարպետներ Արմոն, Գրիշը, Միմոնը և այլք:

Ընդ որում հետաքրքրական է, որ հին և հմուտ վարպետները քարը նախ հարթեցրել են, իրենց ենթադրյալ չափերին համապատասխան, ապա նախընտրած հարթությունների վրա, տեղում գծագրել և ապա տաշել են թե՛ զարդերը, թե՛ տառերը և թե՛ պատկերները (օգտագործել են քանոն (մետաղական), կարկին (մետաղական), քարտաշի գործիքներ (ի դեպ, այսպես է աշխատել նաև ճարտարապետ Հակոբ Ջիվանյանը): 20-րդ դարում սկսել է տարածում գտնել շաբլոն-տրաֆարետների եղանակը (երբ հորինվածքը նախապես գծվում է թղթի վրա, ապա անցկացվում քարին և հետո տաշվում): Մեր օրերում գրեթե վերացել է առաջին մոտեցումը (Գյումրիում դեռ այսպես է աշխատում վարպետ Բիձան), և ավելի տարածում են գտնում մեքենայական տաշվածքն ու փորագրությունը, ինչը հատկապես խաչքարային արվեստը միօրինականացնելու միտում ունի:

Գյումրու գերեզմանատներում (հատկապես N 2) հանդիպող ոչ շատ քանդակային (դիմաքանդակ) լուծումների մեջ առանձնանում են Զավեն Կոչտոյանի կողմից արված պլաստիկ նուրբ լուծումներով քանդակները, որոնք տաշված են պրոֆեսիոնալ բարձր մակարդակով: Խաչքարային արվեստում առանձնանում են Հակոբ Ջիվանյանի խաչքարերը, որոնք նոր խոսք են ավանդական խաչքարագործության համատեքստում: Դրանք ծավալային են, չորս կողմից տաշված. լույս ու ստվերի ակտիվ ներգործությունը խաչքարներին տալիս է կլոր քանդակին բնորոշ հորինվածքներ:

Հարկ է նշել, որ Գյումրիում, բացի այս հիմնական երեք գերեզմանատներից, պահպանվել է նաև Երկրորդ աշխարհամարտի ընթացքում զոհված գերմանացի զերիների և ռուս-թուրքական պատերազմի զոհերի հիշատակը հավերժացնող հուշ-համալիրը՝ «հիշատակի բլուրը», որտեղ էլ պահպանվել են նշված գերեզմանները՝ համեստ տապանաքարերով և ժամանակակից հուշապատով:

Համեմատելով Գյումրու երեք գերեզմանատների մեմորիալ հուշարձանները միմյանց, ինչպես նաև հանրապետության այլ բնակավայրերի մեմորիալ կառույցների հետ՝ հանգում ենք հետևյալ եզրակացության.

- ա. Դրանք ինքնատիպ, Գյումրու և Շիրակի տարածաշրջանի ճարտարապետական և գեղագիտական ավանդույթների շրջանակում արված կոթողներ են:
- բ. Ինքնատիպ տիպաբանական և գեղագիտական առանձնահատկություններով լրացնում են Հայաստանի մեմորիալ կառույցների հարուստ շղթան՝ դառնալով հայ մշակութային ժառանգության մասեր:
- գ. Մեմորիալ հուշարձանների տիպաբանական շղթայում առկա է քարտաշ վարպետների մոտ ընդունված՝ պայից-թոռանը հմտության և վարպետության, արհեստի գաղտնիքների փոխանցման ավանդույթը:
- դ. Գյումրու գերեզմանատների հուշարձանները պահպանման և խնամքի կարիք ունեն:

Գյումրու մեմորիալ կառույցների հետագա ուսումնասիրությունները կնպաստեն, որ առավել զիտական և բազմակողմանի վերլուծություններ կատարվեն՝ ի շահ հայ ընդհանուր մշակութային արժեքների բացահայտման ու պահպանման:

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПАМЯТНИКОВ КЛАДБИЩ ГЮМРИ

___ *Резюме* ___

___ *А. Айказун-Григорян* ___

В Армении испокон веков и сегодня тоже принято художественное оформление и особый уход за могилами на кладбище. В Гюмри эта традиция тоже развита. Здесь находятся три кладбища с разновременными надгробными памятниками.

В статье рассматриваются характерные типы этих мемориальных памятников в контексте их архитектурных и художественных особенностей.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Անի Հայկազուն Գրիգորյան - Ալ.Թամանյանի անվան ճարտարապետության
ազգային թանգարան-ինստիտուտ, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ,
E-mail: ahaykazun@gmail.com*